

על החרות

הרב יעקב אריאל, רב העיר

המאפיין את התרבות המודרנית בכלל ואת הפוסט־מודרנית בפרט הוא סיסמת החופש. כל אדם רוצה להיות הוא, ללא התערבות חיצונית בשיקוליו. הופקעו הסמכויות, לא אב לא רב, לא הורה ולא מורה. בעיקר מאז המהפכה הצרפתית, שחרתה על דגלה חרות שוויון ואחווה, זהו המסד של התרבות העכשווית.

ואל יהי הדבר קל בעיניכם. בעת העתיקה כל העולם היה תחת משטר כפוי. החקלאי היה משועבד לגרף, הגרף לאציל, האציל לנסיך, הנסיך לדוכס, הדוכס למלך, והמלך לאפיפיור (וסליחה אם פגעתי בכבודם של המתוארים ודירגתי אותם לא לפי כבודם). לא ניתן היה להחליף, לא מקצוע (חוץ ממיוחסים בעלי מקצועות "חופשיים") ולא מקום מגורים. עול המסים על השכבות הנמוכות היה כבד מנשוא והמלך השתמש במסים לתענוגות החצר ולמלחמות מיותרות. העולם היה כבול בשלשלאות של ברזל. איש לא העיז להמרות את פי הממונים עליו ולחרוג ממסגרות נוקשות אלו.

עמנו סבל יותר מאחרים מתגרת ידיהן של הדתות השליטות. הן ניסו לכפות עלינו שמד, הנצרות יותר, אך גם האסלאם בתקופות מסוימות. יהודים רבים אולצו להמיר את דתם, לפחות כלפי חוץ. רבים מסרו את נפשם ועלו על המוקד כש"שמע ישראל..." בפיהם. ברוך שפטרנו מצרה צרורה זו בזכות האמנציפציה (על סכנותיה נעמוד בהמשך).

ההתקוממות הכלל־אנושית נגד השעבוד קיבלה את השראתה מיציאת מצרים שלנו. סופרים, משוררים ואמנים השתמשו לא מעט במוטיב של יציאת מצרים כדי להביא לעולם בשורה של חרות.

ברכת החירות

המהפך שעברה האנושות משעבוד לחרות הביא ברכה רבה. העריצות השלטונית עברה מחלק גדול של העולם ואת מקומה תופס המשטר הדמוקראטי החופשי. כישרונות רבים יכלו לבוא מעתה לכלל ביטוי ולהעשיר את המדע ואת התרבות

האנושית. הסובלנות הדתית שחררה את הדתות מכפיה דתית ואף אנו ניצלנו מצפורניהן של הדתות הגדולות.

אומנם יש לנו חלק נכבד, אם כי עקיף, במהפך זה. אולם המחיר ששילמנו כבד מאוד. גל חילון גדול עבר על כל המאמינים, ובתוכם, להבדיל אלף אלפי הבדלות, גם על שומרי תורת ישראל. פריקת עולן של הסמכויות פגעה קשות בחינוך, במשפחה בקהילה הדתית, בקיום ההלכה ובהמשך המסורת היהודית.

יש שהסיקו מכך שהמהפך הדמוקרטי הביא קללה ולא ברכה. ואכן מבחינת ראות זו הצדק עמם. החילון התפשט בעולם בעקבות המהפכה הצרפתית. תחילה הומצא המרובע העגול – "צרפתי בן דת משה", בהמשך הרפורמה, ולבסוף ההתבוללות המקיפה. קהילות ישראליות רבות בתבל הולכות ושוקעות, לצערנו. ומומחים אף אומרים ששואת הטמיעה עולה בהיקפה על השואה הנוראה באירופה.

יש טוענים שאלמלא אווירת החופש המודרנית היה ניתן למנוע את פריקת העול הגדולה. לדעתם, אין דעת התורה נוחה מהתפתחות הדמוקרטיה והשוויון. היא מעדיפה, לדעתם, משטר מלוכני. וכמו כן גם בתחום ההלכתי, התורה מעדיפה, לדעתם, את האכיפה. כופין על המצוות עד שתצא נפשו. ואבוהון דכולהו, המעמד המכונן של עם ישראל בהר סיני, שם כפה עליהם ה' הר כגיגית.

ערך החירות לפי התורה

התבוננות מעמיקה יותר בתורתנו מצביעה על כיוון הפוך. כבר עמדו פרשנינו על כפיית ההר כגיגית ממעמד הר סיני. הרי ישראל אמרו מרצונם "נעשה ונשמע"? הסברם לכפיה הוא בשני אופנים. אופן ראשון, שהייתה זו כפיה טבעית - נטייתו הטבעית של עם ישראל הייתה לקבל את התורה, היא התאימה מאוד לתכונותיו ומורשתו. הוא הזדהה עם התורה ולא יכול היה שלא לקבלה. אופן שני, שהיו כאן שני מישורים מקבילים. מצד אחד, עם ישראל בחר בתורה מרצונו. אך במקביל, ה' כפה עליו הר כגיגית כדי להדגיש שהתורה אינה נתונה למקריות ולרצונם השרירותי של בני האדם, היא הכרחית לקיומו של העולם¹.

¹ המהר"ל מפראג

עיון קל בתנ"ך מלמדנו, שהמלוכה בישראל התבססה בדרך כלל על רצון העם². על מלך המשיח, המלך האידיאלי, נאמר³ "קנה רצון לא ישבור ופשתה כהה לא יכבנה" - כלומר, הוא יימנע משימוש בכפייה ובאלימות. "וברוח שפתיו ימית רשע"⁴, לדעת הרמב"ם הכוונה כנראה להסברה מאירת פנים בניגוד לכפייה כוחנית (הוא לא מפרש תכונה זו כפשוטה כגילוי פשיעה ע"י רחרוח באפו⁵). שמואל התנגד למלך, למרות המצוה בתורה, כי חשש מפני מלך כוחני, ובין היתר מצביע על הסכנות שבמינוי דיקטטור ומזהיר את העם - "וזעקתם מפני מלככם ביום ההוא"⁶.

אין ספק שקיום מצוות מרצון ומהבנה עצמית עדיף פי כמה וכמה על דרך הכפייה. כפייה על המצוות אומנם אפשרית מבחינת ההלכה, אך אין מורין כן למעשה. אין להשוות אדם הפועל מבחירה חופשית לאדם הפועל מתוך אילוץ. מוסכם על הכל, ששיטת החינוך שאינה כופה את דרישותיה בכוח על התלמיד או הבן, אלא מסבירה לו פנים ברוח טובה, משיגה תוצאות לימודיות וחינוכיות טובות הרבה יותר מאשר בשיטות החינוך הישנות, שהיו הכרחיות לשעתן, כשהעולם כולו היה כפוי.

פריון עבודתו של פועל העובד מתוך מוטיבציה גדול פי כמה וכמה מאשר עבודתו המאולצת והכפויה של עבד. העבדות הייתה אומנם לגיטימית בעבר, כשהנורמות של החברה האנושית הצדיקו את השעבוד. יציאת מצרים קראה תיגר על נורמות אלו. התורה דרשה מעם ישראל יחס אנושי לעבד ושינתה את מעמדו, עברו שנים רבות והרעיון חלחל לחברה האנושית כולה. וכיום בוטלה העבדות ברוב מדינות העולם. הפוסקים סבורים שגם לפי ההלכה אין כיום עוד תוקף לעבדות, אפילו של עבד כנעני. מי שיקנה עבד קניינו לא יחול, כי לפי דינא דמלכותא העבדות אינה חוקית כיום. זו תוצאה של יציאתנו ממצרים לפני אלפי שנים⁷.

התכנית הא-להית

זו הייתה התוכנית הא-להית שנצפתה מתחילת הבריאה. העולם נברא מראש כיצירה דינאמית, מתקדמת ומתפתחת. זהו חוק טבע שטבע בו ה', חוק ולא יעבור. האנושות

² במקום אחר הארכתי להוכיח זאת. עיין בספרי "ההלכה בימינו" שער ד.

³ ישעיהו מב, ג.

⁴ שם יא.

⁵ עיין השגת הראב"ד הל' מלכים פי"א.

⁶ שמואל א, ח, יח.

⁷ בכרך "תחומין" הקרוב יתפרסם מאמר שחלק ממנו יעסוק בנושא העבדות בימינו.

לא יכולה להישאר תקועה במקום אחד, עליה להמשיך להתפתח ולהתקדם ובין היתר להחליף את העריצות בתבונה ואת העבדות בחופש פעולה. "זאת העצה היעוצה על כל הארץ וזאת היד הנטויה...כי ה' צבאות יעץ ומי ידו הנטויה ומי ישיבנה"⁶.

אל ניבהל מתופעות החילון וההידרדרות המוסרית המתלוות לתהליך החיובי של תיקון העולם. הן כואבות, פוגעות ומצערות מאוד. יש למנוע או לפחות למזער את נזקיהן. אך עלינו לדעת שבכוח לא נוכל למגר אותן, אלו ירידות צורך עליות. הן שלב ביניים בין העולם הישן לזה החדש. כל בניין חדש מתחיל בסתירת הישן, כל צמיחה מתחילה במה שנראה בעיני ההדיוטות כריקבון, כביכול. תופעות אלו הן ריאקציה נגד שיטות הכפייה שנהגו בעבר. העולם רוצה לקבל תורה מתוך הכרה עצמית ורצון חופשי, ללא כפייה ואילוצים. לכן עלינו להתאזר בסבלנות ולהשתמש באמצעים יעילים של הסברה והשפעה ע"י דוגמא אישית. התשובה שתבוא בעקבות ירידה זו תהיה תשובה שלמה, אמיתית, מתוך חופש אהבה ורצון.

"הללו עבדי ה'" ולא עבדי פרעה. עבדים היינו לפרעה במצרים, כי פחדנו ממנו ומנוגשיו. עבדנו מיראה. עתה הננו עבדי ה' העובדים אותו מאהבה ומרצון חופשי. וזו הדרך בה יגיע העולם כולו לאמונה שלמה וחופשית וממזרח שמש ועד מבואו יהיה מהולל שם ה'.

⁶ ישעיהו יד, כו.